

بابا فریدی شاعری وچ عربی شبدان داورتاوا

محمد سلیم چوہدری

ریسرچ سکالر

انسان مڈھ قدیم توں ای اپنیاں لوڑاں تھوڑاں پوریاں کرن لئی اک تھاں توں دوجی تھاں دا پندھ کردار ہیا اے۔ ایس طرح اپنیاں لوڑاں پاروں انسان دا دوجیاں جوہاں نال واہ رہیا اے۔ ہندوستانی تہذیب اوپر دوجیاں تہذیبیاں دے پرچھاویں دا نکھیرا کرن توں پہلاں سانوں ایس گل ول دھیان دین دی لوڑ اے کہ ایٹھوں دے وسنیک باہریاں تے باہر لے وسنیک ایٹھوں دیاں وسنیکاں نال کیہڑیاں لوڑاں پاروں اپنا سانگا جوڑیا ہو یا سی۔

”جامع تاریخ ہند“ وچ لکھیا اے:

”بیرونی ملکوں کے ساتھ ہندوستان کے تعلق کی ابتداء وادی سندھ کی تہذیب کے زمانے سے ہی کی جاسکتی ہے۔ ہندوستان میں بعض ایسی اشیاء تیار ہوتی تھیں۔ مثلاً شکر، روئی، رنگنے والی اشیاء، خاص طور پر نیل اور کتھا۔ جن کی سردممالک میں زبردست مانگ تھی اور بیرونی ان چیزوں کے لئے مقامی خریداروں سے زیادہ قیمت دینے کو تیار تھے۔ دوسری جانب ہندوستان کو بھی بیرونی چیزوں کی ضرورت تھی۔ مثلاً عمدہ نسل کے گھوڑے، خشک میوے، موتی، مختلف قسم کے قیمتی پتھر (بدخشاں کا لعل اور فارس کا

فیروزہ)۔“ (۱)

اسلام دے ظہور توں بہوں چہ پہلاں ای عرب و پاری ہندوستان وچ و پار لئی آوندے رہے۔ کیوں جے عرب تھل دی جوہ سی تے ایہہ لوکاں دیاں لوڑاں پوریاں نہیں کر سکدی سی۔ اوہناں ایس گھاٹ نوں پوریاں کرن لئی و پار دی راہ کنڈھی۔ عرب و پاری اسلام آون توں بہوں چہ پہلا دی ہندوستان دے سمندری کنڈھیاں تیکر آکے ایٹھوں دیاں دستاں نوں مصر شام تے یورپ دیاں منڈیاں تیکر لے جان دے رہے۔ اوٹھوں داسامان ہندوستان چین تے جاپان دیاں منڈیاں وچ لیا کے و سچدے سن۔ اوہ مصر تے شام دے شہراں توں نکل کے خشکی راہیں بحر احمر دے کنڈھے کنڈھے جاز وچوں ہو کے یمن تیکر آوندے تے اوٹھوں بیڑیاں راہیں افریقہ تے حبشہ ول تے کجھ اوٹھوں بلوچستان تے سندھ ول مڑ جان دے سن۔ اوہناں دا ایہہ پنڈھ اتھے ای نہیں سی مکیا سگوں اگانہہ ددھدے ہوئے گجرات کاٹھیا وار دیاں کنڈھیاں توں ہوندے ہوئے سمندر کالی کٹ تے راس کماری تیکر جا پڑ دے۔ کدے اوہ اتھے ڈیرے لالیندے تے کدی ایٹھوں دی اگانہہ سرانڈیپ انڈیمان توں ہوندے ہوئے بنگال تیکر جا پڑ دے۔ تے انج اوہ بنگال توں دستاں لے دے کے برما سیام تے چین ول نوں مونہہ کر لیندے تے ایٹھوں ای پچھانہہ پرت جان دے۔ کجھ عرب تاجر اسلام دے آون توں پہلا ای سرانڈیپ مالدیپ تے مالا بار دے جزیریاں وچ وسیا کر چکے سن۔ اوہ دیسی لوکاں دے دلاں وچ ایمانداری راہیں اپنی تھاں بنا چکے سن۔ اسلام دے آون توں مگروں اسلام دیاں سدویاں سچائیاں دے اثر پٹھ جدوں اوہ و پار کرن اتھے آئے تاں دیسی لوک اوہناں دے ایس و بہار توں چوکھا متاثر ہوئے۔ انج اوہناں دی اتھے کاروباری حیثیت ودھیری پکیری ہوندی گئی۔ دیسی لوکاں دے دلاں اندر اوہناں لئی تھاں ہور ودھدی گئی۔ جیس پاروں لوکاں دی پدھر اتے اسلام دی تبلیغ لئی راہواں چوکھیاں پدھریاں ہوندىاں گیاں۔ اے مقامی وسیب نوں عرب و پاریاں اینا متاثر نہیں سی کیتا کیوں جے اوہ عارضی طور تے و پار لئی آوندے تے چلے جان دے۔ ایس کر کے وی اوہ دیسی لوکاں نوں مذہبی پدھر اتے چوکھا متاثر نہ کر سکے۔

محمد بن قاسم دابر صغیر ابر حملہ میل پتھر ثابت ہو یا جیس نے دیسی لوکاں نوں اسلامی حوالے نال

چوکھا متاثر کیتا تے اتھے اسلامی حکومت دی عینہہ رکھی گئی۔

محمد صدیق صادق ہو رہیں لکھدے نہیں:

“Islamic history in this part of Indo-Pak Subcontinent begins with the Arab invasion and capture of Sindh in 92/711, When Arabs came with the enegry and discipline of a new Faith, Islam, the last and complete DEEN of Allah, with a view to spread the light of this Deen in the Subcontinent. But it was not an easry job, necessary victory of force driven by mission to convert a degenerate, caste-ridden society; it was a long fight, which was however won after long 70 years by an 19 year old young Arab general Muhammad Bin Qasim who brought here the Faith that was to dominate ever after-wards.” (2)

محمد بن قاسم دے حملے توں پہلاں برصغیر دی مذہبی حالت بہوں خراب ہو چکی سی۔ دیسی لوکائی تن وڈے مذہبی دھڑیاں بدھ مت، جین مت تے ہندومت اندر وٹدی جا چکی سی۔ ایہہ تنوں دھڑے اک دو جے نوں کھا جان دے چکران وچ سن۔ ایس توں اڈ دو جا وڈا کارن فرقہ پرستی داسی، جیہڑا گھٹ ودھ بتالی فرقیان اندر وٹدیا ہو یا سی۔ محمد بن قاسم نے دیبل توں قبضیاں دا مذہ بٹھیا تے پنجاب دے سر کڈھویں شہر ملتان تے قبضے مگروں اپنے ہر اول دستے ساندل بارول ٹورے تے بعض روایاں موجب چنیوٹ تیکر نظام سلطنت قائم کر لیا۔ اسلام دے برابری دے نظام تے محمد بن قاسم دا چنگا سبھا جس نے لوکائی اندر اپنی تھان بنائی۔ اوہ محمد بن قاسم نوں اپنا نجات دہندہ سمجھدے سن، ایس کر کے وی اوس دی پوجا کرن لگ پئے۔

عرباں دے مذہبی پرچار تے ہندوستانی لوکائی اوپر عربی زبان دے اثرات بارے ڈاکٹر عاشق محمد خاں ڈرانی ہو رہیں آکھدے نہیں:

“The people accepted the influence of their Arab rulers. First, they started embracing Islam although gradually, but the results were

far-reaching. All the converts lived like the Arab Muslims. Their new religion (Islam) changed their pattern of life. Muslims introduced a new system of education based on the Quran and Sharia. The Muslims built several mosques and a school was constructed along with each mosque for the children of both sexes to get religious education from the Maulvi. In this way Islamic education and the Arabic language spread. Within a very short period, the Hindus also started learning Arabic. Knowledge of Arabic provided an opportunity to the Hindus to get closer to the Arab rulers and the Arab rulers did not try to change the customary laws of the Hindus.” (3)

دو تہذیبیں دے آپسی نکلڑا دے نتیجے وچ جیہڑیاں شیواں ابھر کے سامنے آئیاں اوہناں وچ مذہب دے نال نال زبان اپدی چوکھا اثر سی۔ ایس طرح دیسی لوکائی نے عربی زبان نوں سکھیا عربی زبان مذہبی زبان ہون پاروں دی لوکائی اندر وچ دس گئی۔

محمد بن قاسم دے برصغیر پر حملیاں توں کجھ چر مگروں پنجاب تے محمود غزنوی دے حملیاں دا دور شروع ہو جاندا اے۔

محمد صدیق صادق ہوراں دے آکھن موجب:

“Alaptigin and subuktigin were the Turkish kings of Ghazni, who are considered to be pioneers of Sultanate rule in Indo-Pak subcontinent. The first conflict between Hindushahi rulers of India (Punjab) and Muslim power of Ghazna, came when a Hindu ruler of Punjab (perhaps Raja Jaipal or his son Raja Sukhpal) invaded the territory of the Ghaznavid ruler subuktigin, but badly defeated. Towards the end of the 10th century, Subuktigin initiated border

skirmishers with the Hindu ruler of Punjab, and later on Sultan Mahmood Ghazni the son and successor of Subuktigin between 389/999 and 417/1027 invaded India including Punjab for 17 times and several of those invasions were confined to the Punjab. Punjab became the Ghaznavids frontier province and Lahore was established as their capital after losing Ghazna to the Ghurids. The Jhang, Chiniot in Punjab and Taraor, Thanesar Baran, Mathura, Kannawj, Gwaliyar Kalinj and Somnath etc.” (4)

محمد بن قاسم دے حملیاں مگروں جدوں سلطان محمود غزنوی نے ملتان اُپر حملہ کیا تے اوس ویلے اوتھے قرامطیہ فرقے دی حکومت سی۔ قرامطیہ فرقہ جیہو ا کہ اسماعیلی فرقہ دی اک شاخ سی۔ بغداد دے خلیفہ نے ایہناں نوں ناپسندیدہ سرگرمیاں پاروں اسلامی ممالک اندرون باہر کڈھ دتاسی تے اوہ ایتھے آدسے۔ محمد بن قاسم دے کجھ چمگروں ای اسماعیلیاں نے ایتھوں عرب حکمراناں نوں کڈھ دتاتے حاکم بن گئے۔ غزنوی حملے ویلے ابوالفتح داؤدی ملتان دا حاکم سی۔ سلطان محمود غزنوی دے ملتان تے دو بے حملے۔ (۱۰۱۰ء-۱۰۱۱ء) بارے پروفیسر محمد حبیب ہوریں لکھدے نیں:

”آئندہ موسم سرما میں محمود نے ملتان مملکت پر جو کئی سال سے اپنی تاراجی کی منتظر تھی حملہ کیا اور زور قوت سے مرعوب کر کے شہر پر قبضہ کر لیا۔ سلطان نے بہت سی قرامطی ملاحدہ کو قتل کیا اور ان کے ہاتھ پیر کاٹ کر سنیوں کے دلوں کو ٹھنڈا کیا۔ داؤدی کی باقی زندگی غور کے ایک قلعے میں قید کی حالت میں کٹی۔“ (۵)

سلطان محمود غزنوی دے حملیاں نال وڈا اثر ایہہ ہو یا کہ اسلام دے پرچار لئی مبلغاں واسطے راہواں کھل سکیاں۔ ایس طرح حضرت علی ہجویری تے معین الدین چشتی ورگے ہور بہت سارے بزرگ ہندوستان آئے تے اوہناں اسلام دی تبلیغ دا کم شروع کیا تے ایسی لوکائی نے دی اوہناں نال بڑا تعاون کیا کیوں جے ایتھے لوکائی دی پدھراتے وی راہواں چوکھیاں کھل چکیاں سن۔

شہاب الدین محمد غوری نے ۱۱۹۲ء وچ راجہ پرتھوی راج نوں ترائن دے میدان وچ شکست دتی تے اپنا نائب السلطنت قطب الدین ایک نوں مقرر کیتا۔ ۱۱۹۲ء توں ۱۲۰۶ء تک قطب الدین ایک نے نائب السلطنت دیاں ذمہ داریاں نبھائیاں۔ شہاب الدین محمد غوری نے ۱۲۰۶ء وچ آزاد حکومت تسلیم لئی تے ہندوستان وچ پہلی مرکزی اسلامی ریاست دا قیام وجود وچ آیا۔

انج بابا فرید دے وصال (۶۶۳ھ) تک ایتھے خاندان غلاماں دی حکومت قائم ہوئی تے کئی علماء کرام سرکاری عہدیاں اتے فائز ہوئے صوفیاں علماء کرام تے سرکاری کاروبار دیاں ضرورتاں پاروں عربی دی لفظی تے اصطلاحاں دوویں مروج رہیاں۔ ایہ لوکاں بابا جی دی سامعین وی سی۔ جدوں اوہناں پنجابی شاعری کیتی تاں کئی عربی دے لفظ اوہناں دی شاعری وچ آئے۔ بابا جی دا کلام بابا گردناک نے اکٹھا کیتا تے ایہوں کتابی شکل گروارجن نے ۱۶۰۳ء وچ ترتیب دتا۔ بابا جی نے ایچھے عربی لفظ ورتے سن جیہڑے عام لوکاں دے حافظے دا حصہ سن تے سکھ گرو صاحبان نوں وی بابا جی دی شاعری نوں گرتھ وچ شامل کرن لکیاں کسے بھن گھڑ دی لوز محسوس نہ ہوئی۔

بارہویں صدی عیسوی دا زمانہ بڑا جنگ و جدل تے افراتفری دا سی جدوں ترک قبیلے رہن لئی نویاں تھاواں دی بھال وچ جنوب ول ودھ رہے سن تے اپنیاں راج دھانیاں قائم کر رہے سن۔ ایہہ اوہ دور سی جدوں بابا فرید ہوراں دے وڈے کابل چھڈ کے ہندوستان ول تیار کر رہے سن۔

خلیق احمد نظامی ہوریں آکھدے نیں:

“Among the many unhappy people whom this terrible population-pressure uprooted from their homelands was one Qadi Shuaib. He left Kabul and reached Lahore. with his "three sons, followers, army and family" probably among to the Ghuzz invasion (552A.H/1157 A.D).” (6)

بابا جی دے وڈے لہور توں قصور چھیتی ٹر گئے تے او تھے قصور دے قاضی نے اوہناں دا چنگا

سواگت کیجاتے ویلے دے حاکم نون وی اوس شاہی خاندان بارے دس پائی تے اوہنے ایس ٹبرنوں حسب نسب مطابق عزت دتی تے آکھیا کہ میں تہاڈی کہہ سیوا کر سکناں۔ جس تے قاضی شعیب نے آکھیا:

”ہمیں کسی دنیاوی کام یا عہدہ کی ضرورت نہیں کیونکہ جو کچھ ہم سے جا چکا ہے ہمیں اس کا پیچھا نہیں کرنا چاہئے۔“ (۷)

ویلے دے حاکم دے آکھن موجب قاضی شعیب ہوراں نون کھتوال دا قاضی مقرر کر دتا گیا تے اوہ اپنے ٹبر دے باقی جیواں نون لے کے کھتوال ملتان چلے گئے۔ قاضی دے تن پترن جینہاں دے ناں ایس طرح نیں سبھ توں وڈے جمال الدین سلیمان وچلے شیخ عبداللہ تے نکے پتر شیخ سعد حاجی ہوریں سن۔ (۸) جمال الدین دا ویاہ شیخ وجیہہ الدین دی دھی قمرسم بی بی نال ہویا (۹) جمال الدین دے گھر وی تن پتر ہوئے جینہاں وچ عزیز الدین محمود، فرید الدین تے نجیب الدین متوکل نیں۔ (۱۰) فرید الدین جیہڑے بعد وچ بابا فرید گنج شکر دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ دا جنم درہا ”سیر الاولیاء موجب:

”واضح رہے کہ حضرت شیخ ایشیوخ فرید الحق والدین مسعود گنج شکر ۵۶۹ ہجری میں پیدا ہوئے اور ۶۶۳ ہجری میں آپ کا وصال ہوا۔ آپ کی عمر پچانوے سال تھی۔ واللہ اعلم آپ ۵۸۳ ہجری میں قطب الدین قدس سرہ کے مرید ہوئے۔ مرید ہونے کے بعد اسی سال زندہ رہے۔ سلطان المشائخ سے پوچھا گیا کہ شیخ کبیر کی عمر کتنی تھی۔ تو فرمایا۔ پچانوے سال۔ اور ساتھ فرمایا۔ یاجی یا قوم۔“ (۱۱)

باباجی دے ویاہ تے اولاد بارے مولانا واحد بخش سیال ہوریں لکھدے نہیں:

”حضرت خواجہ گنج شکر قدس سرہ کے تین حرم تھے جن میں سے پانچ فرزند اور تین دختران وجود آئے۔ ان کے اسمائے گرامی یہ ہیں۔ (۱) حضرت خواجہ نصیر الدین (۲) حضرت خواجہ شہاب الدین گنج علم حضرت خواجہ بدر الدین سلیمان (۳) حضرت خواجہ

نظام الدین (۵) حضرت خواجہ یعقوب (۱) حضرت بی بی مستورہ (۲) حضرت بی بی شریفہ (۳) حضرت بی بی فاطمہ رحمہم اللہ اجمعین۔ (۱۲)“

بابا جی نے مڈھلی تعلیم کھتوال توں حاصل کیتی تے اٹھاراں ورہیاں دی عمر وچ اعلیٰ تعلیم لئی مولانا منہاج الدین ترمذی دے مدرسے ملتان گئے جیہڑا اوس ویلے علم تے فضل دا گڑھ سی۔ (۱۳) آپ نے ایسھوں فارسی، عربی حدیث تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ آپ نے ایسھوں قرآن پاک دی حفظ کیتا تے چوی گھنٹیاں وچ قرآن ختم کر لیندے سن۔ ظاہری تعلیم دے نال نال باطنی تعلیم دا مڈھ وی ایسے ای مدرسے توں بجھا جدوں حضرت قطب الاقطاب خواجہ قطب الدین بختیار کاکی نال ملاقات ہوئی تے اوس ویلے حضرت معین الدین چشتی ہو ریں دی موجود سن۔ ”سیر الاولیاء“ وچ لکھیا اے:

”شیخ معین الدین نے شیخ قطب الدین کو فرمایا۔ کہ بختیار اس جان کو کب تک مجاہدہ میں جلاؤ گئے اسے کچھ عنایت کرو۔ شیخ قطب الدین نے عرض کی۔ کہ میری کیا مجال! کہ آپ کے روبرو بخشوں۔ شیخ معین الدین نے فرمایا کہ یہ مرید آپ کا ہے۔ پھر کھڑے ہو کر فرمایا کہ آؤ دونوں مل کر بخشیں۔ چنانچہ دائیں طرف شیخ معین الدین کھڑے ہوئے۔ اور بائیں طرف شیخ قطب الدین اور بیچ میں آپ اور آپ کو دونوں صاحبان نے جو بخشا سو بخشا۔“ (۱۴)

باہر لیاں حملہ آواراں نے جتھوں تک اتھھے دی دیسی لوکاںی نوں سماجی معاشی تے مذہبی پدھرا پر بدلایا او تھے اونہاں اتھھے دی زبان نوں وی چوکھا متاثر کیتا تے انج اتھھے دی بولی اندر عربی فارسی شبدراں دا چوکھا بھنڈار ملدا اے۔ بابا جی نے مادری زبان فارسی ہون دے باوجود لوکاںی نوں پنجابی زبان راہیں تبلیغ کیتی۔ عربی چونکہ مذہبی زبان سی ایس لئی وی ایس نوں پوتر زبان سمجھدیاں ہویاں لوکاںی ایس دا آدر کردی سی۔

جیویں ایسں پہلاں عرض کر چکے آں کہ بابا فرید ہو ریں سمے دے سرکڈھویں عالم سن، پر اوہناں نے پنجابی زبان نوں اظہار دا ذریعہ بنایا۔ بارہویں تیرہویں صدی عیسوی دے پنجاب وچ عربی

زبان دی لفظی اے تیکر عام لوکاںی وچ کجھ بہتی پرچلت نہیں سی ہوئی۔ ایس پاروں بابا جی نے ایجھے لفظاں دی ای درتوں کیتی؛ جیہڑے لوکاںی دی سمجھ وچ آسکن۔ اوہناں دے ساہنے زندگی دا اک کھلا ڈلھا مقصد سی تے اوہ اسلام دی انقلابی روح نوں ہر جی تیکر پہنچاونا چاہوندے سن۔ ایجھے حالات وچ عربی لفظاں دا ورتارا کوئی ان ہونی گل وی نہیں سی۔ انج وی سندھ توں ملتان دے علاقیاں وچ عرباں دیاں حکومتاں دی دس تاں پیندی ای اے۔ ایس طرح تہذیبی تے مذہبی دوواں حوالیاں نال عربی زبان تے پنجابی مسلمان گھرانیاں دی بولی اُتے اجیہا اثر پایا کہ ویلے دے سرکڈھویں شاعر تے پنجاب دی تہذیبی تے روحانی زندگی دے نمائندے بابا فرید کول ایس رنگ دا آونا اچرچ نہیں لگدا۔

بابا جی دی شاعری وچ عربی لفظاں دی ورتوں دو طرح ہوئی اے۔ اک تقسم تے دو جی تدبھو۔ استھہ اسیں تقسم تے تدبھو دیاں اصطلاحوں دا نکھیرا دینے آں تے اوہدے مگروں بابا جی دی شاعری دی وڈا ایسے طرح کراں گے۔ محمد آصف خان ہوراں دے آکھن موجب:

”تت سم اوہناں لفظاں نوں آکھیا جاندا ہے۔ جو کہے دو جی بولی توں ان دن اُنج دے اُنج لے کے رکھ لئے جاوے۔ تدبھو اوہناں لفظاں نوں کہیا جاندا ہے جو مقامی اچارن پاروں آ پنا کجھ روپ وٹالین۔“ (۱۵)

تت سم

دلوں محبت جین سے ای سچے آ (۱۶)

محبت: (17) Love, affection, friendship

رتے عشق خدائے رنگ دیدار کے (۱۸)

عشق: محبت، فریفتگی، غایت، انتہائی چاہت (۱۹)

شیخ فریدے خیر دتجے بندگی (۲۰)

خیر: نیکی، بھلائی، نفع رساں، سخی، فیاض (۲۱)

فریدا عمر سہاڑی سنگ سوزی دیہہ (۲۲)

عمر: زندگی جینے کا عرصہ (۲۳)

اٹھ فریڈا دھو ساچ، صبح نماز گزار (۲۴)

وضو: صفائی (۲) مخصوص اعضاء کو دھونا یا مسح کرنا، شرعاً مخصوص اعضاء کو دھونا اور مسح کرنا یا چار

اعضاء (سر، چہرہ، دونوں ہاتھ، دونوں پاؤں) تک پانی پہنچانا۔ (۲۵)

جو شیطان ڈبایا سے کت پھیریں جت (۲۶)

شیطان: گمراہ کن، شریر اور خبیث روح (۲) ہر مفسد و سرکش، انسان ہو یا جن (۲۷)

جے تیں رب و ساریا تاں رب نہ و سریوں (۲۸)

رب: مالک، سردار، اصلاح کنندہ، پروردگار، اللہ تعالیٰ کا نام، پرورش کنندہ، مربی، آقا، نگران، منتظم، انعام

دہندہ (۲۹)

بھجو بھجو کھلی، اللہ ورسو مینہ (۳۰)

اللہ: The God, Supreme Being (۳۱)

گیہلا روح نہ جان ای، سر بھی مٹی کھاء (۳۲)

روح: نفس انسانی کی بقا (۲) ست، جو ہر اصل (۳) خلاصہ (۴) حوصلہ (۵) جذبہ (۶)

سانس۔ (۳۳)

بڈھا ہویا شیخ فرید، کنین لگی دیہہ (۳۴)

شیخ: بوڑھا، بزرگ، چیز، خواجہ، عمر رسیدہ، علم و فضل میں ممتاز شخصیت، امیر جماعت یا سردار قبیلہ،

گاؤں کا چودھری، کھیا (۳۵)

جدھر رب رضاء، وہن تداؤں گو کرے (۳۶)

رضا: خوشی، مرضی، رضامندی، (۲) قناعت، (۳) خوش رضامند (۳۷)

فریدا عمل جو کیتے دنی وچ، درگاہ آئے کم (۳۸)

عمل: ارادی فعل، ہنر، مشغلہ، کاروائی، اقدام، محنت (۳۹)

مثل فقیراں گا کھڑی، سوپائے پور کرم (۴۰)

کرم: Generosity, Liberality, Nobleness, Excellence, Goodness,

Favour, Elemetry, Courtesty, Graciousness, (41)

صبر سندا بان خالق خطا نہ کری (۴۲)

خالق: The creator, the Great Creator, the originator. (43)

صبر اندر صابری تن ایویں جالیں (۴۳)

صبر: قوت برداشت، تحمل (۲) جھاکشی (۳) ہمت و دلیری (۴) تکلیف سہنے کا جذبہ یا طاقت (۵)

محبوب چیز سے رُکے رہنے کی پابندی۔ (۴۵)

ملک جو کنیں سنیدا، مونہہ دکھا لے آء (۴۶)

ملک: An Angel. (47)

ملک الموت جاں آویں سبھ دروازے بھن (۴۸)

ملک الموت: The angel of death (called Izrail) (49)

کچھ نہ بھجے، کچھ نہ تجھے دنیا گچھی بھاہ (۵۰)

دنیا: جہان یا دنیا، عالم انس و جن، موجودہ زندگی آخرت کی ضد۔ (۵۱)

والوں کی پل صراط کئیں نہ سنی آء (۵۲)

صراط: Path, Way. (53)

تیں صاحب کی میں سارنہ جانی (۵۴)

صاحب: مالک، حاکم (۵۵)

برہا برہا آکھئے برہا توں سلطان (۵۶)

سلطان: حکمران بادشاہ (۵۷)

ایہہ ندوسا ماریئے ہم دوہاں دا کیا حال (۵۸)

حال: Existing or present state. (59)

نوبت و جی صبح سیوں چلن کا کرساج (۶۰)

نوبت: نمبر باری دفعہ موقع، لوگوں کا گروہ بخار آنے کا وقت۔ (۶۱)

کبھی چل نہ آیا، پنچے وقت مسیت (۶۲)

وقت: کسی امر کے لئے زمانے کی ایک مفروضہ مقدار (ii) زمانہ (iii) گھڑی۔ (۶۳)

اگے گئے سنجاپسن چوٹاں کھا سی کون (۶۴)
کون: وجود ہستی عالم کون عالم وجود۔ (۵۶)

فریدا جے توں عقل لطیف کالے لکھ نہ لیکھ (۶۶)

To be or become intelligent, wisdom, sense. (67): عقل

فریدا جے توں عقل لطیف کالے لکھ نہ لیکھ (۶۸)

Fine, delicate (69): لطیف

فریدا کنھ مصلّا صوف گل دل کاتی، گڑوات (۷۰)

صوف: بکری اور اونٹ کے بال (۷۱)

عزرائیل فریشٹا، کیں گھر ناٹھی اج (۷۲)

عزرائیل: ملک الموت، ایک فرشتہ کا نام (۷۳)

فریدا کنھ مصلّا صوف گل دل کاتی، گڑوات (۷۴)

مصلّا: A place of prayer, a mosque, a carpet or mat, for saying
the appointed prayers upon. (75)

فریدا من میدان کز ٹوئے پتے لاه (۷۶)

میدان: کھلی اور کشادہ جگہ (۷۷)

صبر سندا بان خالق خطا نہ کری (۷۸)

خطا: A wrong action, a mistake, an error fault, an unintentional
fault. (79)

اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار (۸۰)

صبح: دن کا ابتدائی حصہ (۸۱)

فریدا محل نکسھن رہ گئے واسا آیا تل (۸۲)

محل: Position, Situation, Residence, House, Building, Mansion,
Place, (83)

بولے شیخ فرید پیارے اللہ لگے (۸۴)

فرید: Incomparable, a precious or lightly esteemed gem or pearl.(85)

تدبھو

آکھیں شیخا بندگی چلن اج کہ کل (۸۶)

شیخا: (شیخ) بزرگ (۸۷)

عربی لفظ شیخ دے نال الف ندائیہ لا کے شیخا بنایا گیا اے ایہدے معنی اے بزرگ اے شیخ

دے نیں۔

تن دھن جنیدی ماؤ آئے سھل سے (۸۸)

جنیدی: (الجنین) رحم مادر میں رہنے والا بچہ (۸۹) عربی دے جنین توں بنایا گیا ہے ایہدے توں جنن والے دے معنی لئے گئے نیں۔

صبر اندر صابری تن ایویں جالین (۹۰)

صابری: (صبر) تحمل، قوت برداشت، تکلیف سہنے کا جذبہ (۹۱) صبر توں فاعل صابری بنایا گیا ہے۔ جیہدے معنی ”صبر کرنا“ برداشت کرنا“ دے لئے گئے نیں۔

فریدا ویکھ کیا ہے جو تھیا، جو سر تھیاں تھلاں (۹۲)

فریدا: اے فرید

Incomparable, a precious or lightly esteemed gem or pearl.(93)

عربی لفظ فرید دے نال الف ندائیہ لا کے ’فریدا‘ بنایا گیا اے جیہدے معنی اے فرید دے

نیں۔

شیخ فریدے خیر دیجیے بندگی (۹۴)

فریدے: (فرید) Incomparable, a precious, (95)

فرید دے نال یائے مجہول لا کے فریدے بنایا گیا اے اتھے ایہدا مطلب ”فرید نوں“ درتیا گیا اے۔

فریدا عمل جو کیہتے دُنی وچ ، درگاہ آئے کم (۹۶)

دُنی: (دنیا) یہ جہاں عالم انس و جن موجودہ زندگی (۹۷)

عربی لفظ ”دنیا“ دا الف ختم کر کے ”دُنی“ بنایا گیا اے جیہدے معنی ”ایس جہاں وچ“ لئے گئے نیں۔

فریدا موتے دا بناں ایویں جیوں دریا وے ڈھایا (۹۸)

موتے: (موت) فنا ہلاکت زوال خاتمہ (۹۹)

لفظ موت دے نال یائے مجہول لا کے ”موتے“ بنایا گیا اے۔ اتھے ”موتے“ دے معنی ”زندگی دا خاتمہ“ لئے گئے نیں۔

گوراں سے نمایاں بہسن روحاں مل (۱۰۰)

روحاں: (روح) نفس انسانی کی بقا، اصل سانس (۱۰۰)

عربی لفظ روح نال ”الف“ تے ”س“ لا کے جمع ”روحاں“ بنایا گیا اے۔

مثل فقیراں گاکھڑی سوپائے پور کرم (۱۰۲)

فقیراں: (فقیر) معمولی روزی کا مالک، غریب، درویش (۱۰۳)

عربی لفظ فقیر نال ’الف‘ تے ’س‘ لا کے جمع ”فقیراں“ بنایا گیا اے۔

بابا فرید دی شاعری بارہویں صدی دے سیاسی سماجی معاشی تے مذہبی حالات نوں گھیرا گھتی کھلوتی اے۔ اوہناں دی شاعری وچ ادبی گناں توں دکھ اسلامی اثرات ڈھل دھل پیندے نیں۔ اس ویلے تیکر دیسی لوکائی وچ عربی لفظاں دا رتا رتا عام نہیں سی ہویا، پر فیروہی باباجی نے اپنی شاعری وچ عربی دے اوہو لفظ ورتے نیں جیہوے لوکائی لئی عام فہم سن۔ باباجی دی شاعری وچ ورتے عربی لفظ اج دی لوک بولی دا وی حصہ نیں۔

حواشی

- 1- محمد حبیب، خلیق احمد نظامی، جامع تاریخ ہند، لاہور: تخلیقات، سن، ص ۱۸۲۔
- 2- Siddique Sadiq, Jhang the Land of two Rivers Jhang:
Majeed Book Depot, 2002, P.133.
- 3- Ashiq Muhammd Khan, Dr. History of Multan, Lahore:
Vanguard Books Pvt. Ltd, 1991, P.11
- 4- Siddiq Sadiq, P.135
- 5- محمد حبیب، پروفیسر سلطان محمود غزنوی، مترجم: جمیل حسین علیگ، سید لاہور: تخلیقات، ۱۹۹۸، ص ۱۳۔
- 6- Khaliq Ahmed Nizami, The life and times of Shaikh
Farid-ud-Din Gangi-Shakar, Lahore: Universal Books,
- 7- محمد مبارک العلوی، الکرمانی، سیر الاولیاء، مترجم: اردو لاہور: ملک فضل الدین، ملک چمن الدین، سن، ص ۵۵۔
- 8- عالم فقیری، مرتب: شان بابا فرید گنج شکر، لاہور: شبیر برادر، ۱۹۹۶۔
- 9- Shaikh Pervez Amin Naqshbandi, Hazrat Baba Farid- Ud-Din
Masood Gung Shakar, Lahore: Umer Publications, 1993, p -
18.
- 10- Khaliq Ahmed Nizami, P.11.
- 11- محمد مبارک العلوی، الکرمانی، ص ۱۸-۸۰۔
- 12- واحد بخش، سیال، مقام گنج شکر، لاہور: الفیصل پبلشرز، سن، ص ۵۹-۱۵۸۔

13- Khaliq Ahmed Nizami, P.16.

14- محمد مبارک العلوی، لکھنؤ، ص ۶۵۔

15- محمد آصف خان، پنجابی بولی دا پچھو کڑ، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۹۶ء، ص ۱۲۶۔

16- محمد آصف خان، مرتب: آکھیا بابا فرید نے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۲۰۰۱ء، ص ۲۸۰۔

17- Platts, John T, A Dictionary of Urdu, classical Hindi and English, Lahore: Sang-E-Meel Publications, 1994 , P-1007.

18- محمد آصف خان، مرتب: آکھیا بابا فرید نے، لاہور: پاکستان ادبی بورڈ، ۲۰۰۱ء، ص ۲۸۱۔

19- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، مولف: القاموس الوحید، لاہور: ادارہ اسلامیات، ۲۰۰۱ء، ص۔

20- محمد آصف خان، ص ۲۸۳۔

21- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۳۹۰۔

22- محمد آصف خان، ص ۲۸۸۔

23- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۱۲۵۔

24- محمد آصف خان، ص ۲۱۶۔

25- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۸۶۱۔

26- محمد آصف خان، ص ۱۵۸۔

27- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۸۶۵۔

28- محمد آصف خان، ص ۲۵۶۔

29- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۵۸۷۔

30- محمد آصف خان، ص ۱۶۸۔

31- Platts, John T, P-77.

32- محمد آصف خان، ص ۱۶۹۔

33- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۶۸۲۔

34- محمد آصف خان، ص ۱۸۳۔

35- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۹۰۲۔

36- محمد آصف خان، ص ۲۲۹۔

- 37- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۶۳۵
- 38- محمد آصف خان، ص۔ ۲۳۹
- 39- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۱۱۲
- 40- محمد آصف خان، ص۔ ۲۶۰
- 41- Platts, John T, P - 826.
- 42- محمد آصف خان، ص۔ ۲۶۳
- 43- Platts, John T, P. 485.
- 44- محمد آصف خان، ص۔ ۲۶۵
- 45- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۹۰۸
- 46- محمد آصف خان، ص۔ ۱۳۱
- 47- Platts, John T, P.1065.
- 48- محمد آصف خان، ص۔ ۲۳۸
- 49- Platts, John T, P. 1065.
- 50- محمد آصف خان، ص۔ ۱۳۶
- 51- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۵۳۷
- 52- محمد آصف خان، ص۔ ۱۳۳
- 53- Platts, John T, P. 1065.
- 54- محمد آصف خان، ص۔ ۲۹۶
- 55- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۹۱۱
- 56- محمد آصف خان، ص۔ ۱۷۹
- 57- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۷۹۰
- 58- محمد آصف خان، ص۔ ۱۸۲
- 59- Platts, John T, P. 473.
- 60- محمد آصف خان، ص۔ ۲۲۳
- 61- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۱۷۲۲

- 62- محمد آصف خان، ص ۲۱۵۔
- 63- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۸۸۰۔
- 64- محمد آصف خان، ص ۱۸۷۔
- 65- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۳۳۶۔
- 66- محمد آصف خان، ص ۱۳۹۔
- 67- Platts, John T, P. 763.
- 68- محمد آصف خان، ص ۱۳۹۔
- 69- Platts, John T, P. 957.
-
- 70- محمد آصف خان، ص ۱۹۳۔
- 71- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۹۵۲۔
- 72- محمد آصف خان، ص ۲۱۳۔
- 73- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۰۷۷۔
- 74- محمد آصف خان، ص ۱۹۳۔
- 75- Platts, John T, P. 1042.
- 76- محمد آصف خان، ص ۲۱۹۔
- 77- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۱۵۹۳۔
- 78- محمد آصف خان، ص ۲۶۳۔
- 79- Platts, John T, P. 491.
- 80- محمد آصف خان، ص ۲۱۶۔
- 81- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص ۲۱۶۔
- 82- محمد آصف خان، ص ۲۳۲۳۔
- 83- Platts, John T, P. 1010.
- 84- محمد آصف خان، ص ۲۸۵۔
- 85- Platts, John T, P. 781.
- 86- محمد آصف خان، ص ۲۳۲۔

- 87- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۹۰۲
- 88- محمد آصف خان، ص۔ ۲۸۲
- 89- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۲۸۹
- 90- محمد آصف خان، ص۔ ۲۶۵
- 91- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۹۰۸
- 92- محمد آصف خان، ص۔ ۱۹۲
- 93- Platts, John T, P. 781.
- 94- محمد آصف خان، ص۔ ۲۸۲
- 95- Platts, John T, P. 781.
- 96- محمد آصف خان، ص۔ ۲۴۹
- 97- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۵۴۷
- 98- محمد آصف خان، ص۔ ۲۴۳
- 99- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۱۵۹۰
- 100- محمد آصف خان، ص۔ ۲۴۲
- 101- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۶۸۲
- 102- محمد آصف خان، ص۔ ۲۶۰
- 103- وحید الزماں قاسمی، کیرانوی، مولانا، ص۔ ۱۴۴
-
-